

Szilágyi N. Sándor: Elmélet és módszer a nyelvészetben különös tekintettel a fonológiára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár. 2004. 240 lap.

A kötet az Előszó és a Bevezetés mellett két nagy részből áll. Első rész: Módszertani alapelvek, előfeltevések és kikötések. Második rész: A beszédmű-fonológia módszere.

A szerzőtől fontosabbnak tartott rész nem a fonológiával, hanem a nyelvészet elméletével foglalkozik. Kiderül ez abból az állításából is, hogy „a könyvben szóba hozott legfontosabb problémákat már csak azért sem lehetett volna szorososan a fonológia körén belül maradván végiggondolni, mert a fonológiai elmélet nem önálló nyelvészeti elmélet, hanem szervesen bele van ágyazva a tágabb elméleti keretbe” (5).

Az elméleti rész tartalmáról megállapítja, hogy „olyan kérdésekkel voltam kénytelen foglalkozni, amelyek a tudományos terminusok és elméleti kategóriák általános problémáihoz, illetve részben az ismeretfilozófiához tartoznak” (5).

Ismertetésemben is a szerzőnek a fentebb idézett felfogásához igazodom, és így jórészt a Bevezetésben és az Első részben tárgyalt sajátosan elméleti kérdésekkel foglalkozom.

1. A Bevezetés tárgyára sokatmondó címe utal: *Az absztrakstumok esapdjája*. Ennek kifejtésében a szerző kiindulópontja az az általános hiedelem, miszerint „a tudományos gondolkodásnak igen fontos módszertani követelménye az absztrahálás, az absztrakciókig való eljutás” (11, 14).

Ezzel szemben a szerző hosszas részletezések és meggyőző érvelések alapján állítja, hogy „a terminussal nem absztrakciókat nevezünk meg, hanem konkrét, valóságos dolgokat, illetve ilyenek közt azonosítható viszonyokat általánosan” (40). És ennek az „általánosnak” fokozatai vannak: csekély mértékben általánosan vagy általánosabban vagy nagyon általánosan, mint amilyen például a *főnév* vagy a *magánhangzó*, „de attól még változatlanul konkrétumokat nevezünk meg” (40).

2. Az Első rész címéhez tartozik a kifejtendő tartalom lényegére utaló kérdés: *Mit vizsgálhat a nyelvész?* És ennek az Első résznek két nagy fejezete van: 1. A beszédevékenység nyelvészete és a beszédmű nyelvészete és 2. A szinkronia és a diakronia kérdése.

Az Első rész fő témájának, a nyelvészet tárgyának a vizsgálatához jó kiindulópont a szerzőnek az absztrakciókról fentebb idézett több megállapítása is.

Elsősorban az az állítása, hogy nem absztrakstumokat kellene vizsgálnunk, hanem azt, ami valóban „létezik és történik” (42–3), mert így a humán tudományokban „felfedeznénk magunknak azt, amiről eddig megfélekedtünk: az embereket” (43), ami az idetartozó tudományok integrációjának az alapját jelentené, azt, hogy mindnyájan ugyanazt vizsgáljuk: az emberek viselkedését különböző relációkban. Ugyanazt, de más-más vonatkozásban: a nyelvész azt, hogy az emberek szót értenek egymással, az irodalmár azt, hogy például az egyik verset ír, a másik ezt elolvassa és megérti, és így tovább (43).

Mindezeknek – ahogy a szerző állítja – a pszichológia, illetve a biológia, közelebről az etológia lehetne a közös háttere és kiindulási alapja (43). Így megszűnne szerinte „az ilyen tudományokat a természettudományoktól ma még elválasztó szakadék is” (43). És így kialakulna „a humán viselkedéstudomány”, aminek rövidítése lehetne a „humán tudomány” megnevezés (43).

Így jut el a szerző annak az alapvető tézisnek a megfogalmazásához, hogy a humán tudományokban nem absztrakt *valamiket* vizsgálunk, hanem a *hogyan?* kérdésre való válaszokat, ami

tényeket, társas viselkedésekkel való kapcsolatokat feltételez, például azt, hogy hogyan tudhat az ember mások számára érthetően beszélni, vagy hogyan tudhat olyasmit írni, amit olvasója versnek tud elfogadni (43, 44).

Mindezek vizsgálatainak a foglatát a szerző a nyelvtudományra vonatkoztatva a *beszédtevékenység nyelvészetének* nevezi.

A *hogyan?* kérdés mellett a szerző számol egy (szintén nem absztraktumként felfogható) *valamit* jelentő vizsgálati témával. És ez nem más, mint a beszélés, a beszéd produktuma, amit *beszédműnek* nevez (44). Ilyen például az, hogy a beszélő a beszéd produktumát hozza létre úgy, mint a költő a versét, a festő a festményét, a zeneszerző a zeneművét.

Erről szólva a fentebb említett vizsgálati tárgyhoz, a beszédtevékenységhez viszonyítva, az attól való különbség megvilágítása érdekében a szerző hangsúlyozza, hogy ez esetben a nyelvészetben is *valamit* vizsgálunk, és természetesen ezeket a *valamiket* is az illető tudományoknak kell vizsgálniuk, de másfajta módszerrel, mert ez másfajta, más jellegű tárgya a tudománynak, mint az előbbi. És azt is állítja, hogy a produktumok elmélete és vizsgálati módszerei jobban ki vannak dolgozva, mint a beszédtevékenységéi (44).

Mindebből következik, hogy a nyelvtudománynak két viszonylag önálló fajtája lehetséges: a beszédtevékenység nyelvésze és a beszédmű nyelvésze.

A kettő összefüggéséről megállapítja, hogy minden eddigi nyelvészeti irányzat egyetlen elmélet keretében próbálta értelmezni a beszédtevékenységet és a beszédművet. Az pedig, hogy ezeket nem lehet egyetlen modell keretében leírni, „fel sem igen merült, ha meg talán igen, akkor ez nem két külön vizsgálati tárgy [közti különbség], hanem az elmélet és a módszer közötti különbség problémájának látszott” (45).

Ennél is továbbmenően állítja, hogy a kettő „nem válik világosan külön sehohol mint két különböző vizsgálati tárgy, amelyek mindegyike sajátos elméletet és kutatási módszert igényel, így a nyelvtudomány tárgya egységes valaminek látszik” (45). Emiatt is „a nyelvészek a nyelvtudomány tárgyát a nyelvben (mint absztraktumban) jelölték meg” (45).

Mindez a szerző felfogásának egyik legfontosabb része, a lényegre leginkább utaló egyik komponense.

3. Az Első rész második fejezetének témája a szinkronia és a diakronia kérdése. Bevezető megjegyzéseiben a szerző arról szól, hogy a szinkronia mellett jelentős a diakronikus szempont alkalmazása is, hisz „a diakronikus nyelvészetre is áll az, hogy a kétfajta nyelvészet (azaz a beszédtevékenység és a beszédmű nyelvésze) megkülönböztetésnek a hiánya miatt bizonyos kijelentések és terminusok nehezen értelmezhetők” (133).

Ezek után arról tájékoztat, hogy a továbbiakban a kétfajta nyelvészettnek csak a szinkronikus vizsgálattal kapcsolatos kérdéseire tér ki (138), amit azzal magyaráz, hogy az ezután körvonalazandó fonológiai modell csak szinkronikus lesz, továbbá arra is utal, hogy a kétféle nyelvészeti problémáit „sokkal könnyebben lehet elemezni, ha nem bonyolítjuk a dolgunkat még azzal is, hogy a történeti változások folyamataira is tekintettel legyünk” (138). Kiköti viszont, hogy a szinkronikus leírásnak illeszthetőnek kell lennie a diakroniához.

A szinkronikus vizsgálatok egyik legnehezebb problémáját az időbeli határok kijelölésében látja, annak megállapításában, hogy meddig lehet kiterjeszteni a vizsgált adatok származásának korát (138).

Ehhez kapcsolódik az a sok mindenben eligazító megjegyzése, hogy a fonológiai vizsgálatok alapjául szolgáló szövegek „időben mekkora periódust ölelnek fel, annak [...] semmi köze a szinkronia és a diakronia kérdéséhez” (142).

4. A Második rész kérdésköre a beszédmű-fonológia módszere. Ennek bevezetőjében a szerző abból a feltételezésből indul ki, hogy „az Első részben felvázoltam az elméleti keretet, amelyben reményem szerint az eddigi gyakorlathoz képest világosabban értelmezni tudhatjuk adatainkat” (143). Célja az, hogy röviden bemutassa, „hogyan lehet a fentebb megállapított elvek szigorú be-

tartásával beszédmű-fonológiát írni” (143). És azt is hangsúlyozza, hogy könyvének „nem feladata egy teljes magyar fonológiának még csak a felvázolása sem” (143).

A kötetnek a beszédmű-fonológiát kifejtő, tárgyaló részének négy fejezete van: 1. A beszédmű fonológiájának általános korlátozó feltételei (például az, hogy a hangok egy részének „valamilyen tulajdonságban különböznie kell a többitől”, 145), 2. A fonológia tárgya, módszere és elmélete, 3. A fonológiai modell felépítésének lépései.

E három közül a könyv témájának szempontjából a harmadik fejezet mond a legtöbbet. Erről tájékoztat négy alfejezetének a címe: 1. A hang mint a beszédmű megfigyelhető eleme, 2. A hangok különbsége a beszédműbeli rend szempontjából nézve, 3. A beszédmű F-modellje (azaz fonetikai modellje), 4. Az F-modellben azonosítható korlátozások (ilyen például a magánhangzó-harmónia).

5. Ennyit röviden Szilágyi könyvének tartalmáról, sokatmondó megállapításairól, mindenképpen produktívnak bizonyuló gondolatairól, fő téziseiről.

A legfontosabb eredménye nyilván a kétféle nyelvészet elkülönítése: a beszédtevékenység és a beszédműnyelvészet megkülönböztetésének megokolása, jelentőségének kidomborítása. Nagy érdemét láthatjuk abban, ahogyan ezt a kérdést tárgyalja: levezeti, megközelíti, megindokolja, egy egészen tág összefüggésrendszerben, interdiszciplináris keretben elhelyezi, példákkal és analógiákkal megvilágítja. De arra is felfigyelhetünk, hogy mindennek történeti, egyfajta élettörténeti vonatkozása is van, hisz a szerző nyelvészeti gondolkodásmódjának változása, fejlődése is kivüláglík belőle. Ugyanakkor a nyelvtudomány történetének jó néhány mozzanata is idevonódik.

Különben minden (más) érdeme egybeesik azokkal, amelyek korábbi kötetére is jellemzők (Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára 1996, erről ismertetésem: *Nyr.* 1997, 1: 359–61).

Erről is elmondhatjuk, hogy szerzője jó teóriaalkotó, és ugyanakkor ragaszkodik a tényekhez. Szemléletének alapja az egyre inkább erősödő, terjedő és produktívnak bizonyuló kognitivitás. Problémafelvetései és megoldási igyekezete, valamint a tisztázási szándék mind figyelemreméltó jellemzője könyvének. Gondolatvezetését nem zavarja az amúgy is elmés stílusában megnyilvánuló polémikussága, amire jó példák a zárójeles megjegyzések: „Mivel a humán tudományok mind a Homo sapiens valamilyen társas viselkedésével foglalkoznak (illetve dehogyis azzal foglalkoznak, azzal csak kellene)” (43).

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy Szilágyi N. Sándornak ez a mindenképpen elismerésre készítő könyve is sok újdonsággal gyarapítja a nyelvtudományi közgondolkodást, és sok minden-nel, elsősorban újraértelmezésekkel gazdagítja a magyar nyelvtudományt. Ezért is várjuk a folytatást, avagy újabb kérdéseknek a tisztázási szándékkal való felvetését, tárgyalását.

Szabó Zoltán